

БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ

ИЗВОРИ И МОЋ ЈЕЗИКА У ПРОЗИ ДУШАНА КОСТИЋА

Књижевна критика се од првих књижевних остварења Душана Костића бавила његовим књижевним дјелом. Она га по умјетничкој вриједности сврстава у врх наше књижевности, вреднујући га као оригиналног књижевног ствараоца. Основне карактеристике његова језика ни данас нијесу испитане. О језику Душана Костића говорено је само узгред и парцијално. То су, углавном, била импресионистичка запажања књижевних критичара без основне егзактности својствене лингвистичком или лингвостилистичком приступу и без документације стварних лингвистичких факата.

Ни овај рад нема претензија на исцрпност, а поготову не и на коначност. Циљ нам је да одговоримо само на нека питања у вези са његовим језиком у прозном дјелу. Језички материјал за овај прилог ексцерпиран је из два романа за дјецу: 1) *Глува пећина*, "Просвета", Београд, 1966. и 2) *Сутјеска*, "Побједа", Титоград, 1983.¹

Језички материјал из основног књижевног дјела Душана Костића - и његове поезије, није узиман у разматрање. Његов пјеснички језик тражи посебну студију. Посебну студију заслужује и његова поетска граматика.

Прозни текст Душана Костића у језичком погледу карактеришу два основна језичка слоја и неколика споредна, уобичајена и код других писаца чији је животни пут био врло слојевит.²

1) У изградњи свога књижевног дјела доминантна улога припада књижевнојезичком слоју.

¹ У тексту се употребљавају скраћенице: *ГП* (=Глува пећина), *С* (=Сутјеска).

² Д. Јовић, *Језички системи и њихова граматика*. - Београд, 1985, 118.

2) Дијалекатски елементи су са знатно мањом творачком улогом, мање су релевантни и у Костићевом језику су са неупоредиво мањом фреквенцијом.

Споредни језички слојеви су: 1) неки језички елементи специфични за дјечји и војнички говор, 2) један број романизама и понеки германизам, 3) слој турцизама и 4) ређе словенизама и сл.

Овако слојевит језик прозе Душана Костића у ствари је копча у континуитету вуковскога књижевног језика. У таквом моделу језик писца највећим својим дијелом у границама је књижевно-језичке норме.

Вуковски модел књижевног језика Душана Костића огледа се у следећем:

1) Црногорски тип ијекавштине присутан у дјелу Душана Костића углавном одговара Вукову моделу књижевног језика и он се разликује од хрватскога или босанскога типа српскохрватског језика. Такав тип црногорске ијекавице основна је особина Костићевог књижевног језика, који се огледа у ликовима: *сио*, *срио*, *ио*,...

У црногорској језичкој пракси, варијантни ликови су у овим случајевима подједнако присутни и од простих и од сложених глагола: *сио/ѝрисио*, *срио/ѝресио*, *ио/ѝреио*... било да су они у придјевској или у глаголској функцији.³

Додуше форме са *и* (*сио*) карактеристичне су за говор његових ликова док у осталим дјеловима текста без дијалекатског контекста у функционисању су ликови са *је* (*сјео*). Оба лика: *хѝио* C₉₄ и *хѝјео* C₇, али са неједнаком дистрибуцијом, функционишу у прози Душана Костића.

Према глаголу *ѝећи* све су изведенице са *-и-* алтернацијом (*исѝицаѝи*, *ѝроѝицаѝи*, *сиѝицаѝи*, *уѝицаѝи*, *уѝицај...*). Ту су фреквентне сложенице са *ѝре-* и *ѝрег-* с једносложним рефлексом мјесто дугога јат: *ѝреглед* ГП₁₈, *ѝревоју* ГП₁₂C_{33, 27}, *ѝређу* C₂₆, мада се алтернативно јављају и ликови: *ѝријеглоѝ* C₈₇, *ѝријекора* C₉₄, *ѝријекор* C₁₁₆, *ѝријевој* C_{93, 96}, за које не знају црногорски говори, али су их наши нормативи прихватили као књижевнојезичке форме.

У потпуности се, међутим, Душан Костић удаљава од своје дијалекатске базе, па чак и онда када је ријеч о дијалекатском контексту, употребом ликова: *нисам* C_{29, 94}, ГП₁₂₇, *нисмо* ГП₁₂₆, *нису дијелова* C₁₄, *дијелове* C₅₅...

Није у складу са црногорским народним говорима ни честа супституција дугога јата кратким јатом или вокалом *е* у ријечима: *унезвјерене* C₉₃, *сијешњеним* C₃₆, *мљечни* C₈₄, *умјешам* C₉₃, *мљечно* C₈₂.

³ Б. Остојић, *Сѝорни /и/јекавизми и њихова колебања у норми срѝскоѝ језика*. - "Ријеч", Никшић, 1995, бр. 1, стр. 25.

На другој страни, ако се за ликове: *ујо̄иријебӣи* С₉₁, и *ӣреси-јече* ГП₁₃₁ може рећи да су колико-толико алтернативно присутни у црногорском књижевнојезичком изразу, то се не може рећи за ликове: *збије̄* С₁₄, *најослије̄ику* С₄₇, *гријемежом* С₉₂.

2) Мјесто секвенце *ӣј* и *гј* у Костићеву дијалекатском контексту присутне су и форме са *ћ* и *џ*: *оглећеше* ГП₂₁, *џе* С₂₀, 26, 29, ... а њих је Вук у првим фазама књижевнога рада редовно употребљавао.

Душан Костић је остао вјеран граматичком систему српскога језика на свим нивоима: фонетско-фонолошком, морфонолошком, морфолошком и синтаксичком. Дијалекатске црте ван дијалекатскога контекста скоро да су непознате прозном тексту Душана Костића. Усаглашавао их је са стандардним језиком, а импутирао их само личностима свога дјела.

На дијалекатском нивоу, и Душан Костић, као и сваки писац који настоји да му писана ријеч буде што увјерљивија, уклапа је у дијалекат, у говор својих јунака. То је, уосталом, и допринијело да књижевно дјело Душана Костића стекне многобројне читаоце.

Не ствара Душан Костић граматичку прилагођену читаочеву узрасту. Он прихвата граматичку Вукова обрасца, истиче лексику свога роднога краја и не претендује на посебност и иновације у том погледу.

Из родног краја понио је скоро вуковски граматички систем на свим граматичким нивоима и скоро досљедно га примјењивао у својој прози. Тамо гдје се разилази говор његова родног краја и стандардни српски језик, као у напријед наведеним ијекавским ликовима, уклапа се у нормативне оквире српскога језика. Но, пошто писана ријеч Душана Костића има неколика нивоа, долази и до диференцијације његова језика у зависности од тих нивоа. У дијалекатском контексту доминира језик роднога краја, мада је изворност његова говора ширег карактера, јер га је живот упућивао у разне крајеве српскохрватске језичке територије да контактира са људима из свих крајева нашег језичког подручја.

Фреквентност дијалектизама типа:

чек' (мј. чекај) ГП₁₇, *'ајгемо* (мј. хајдемо) ГП₃₆, *'ајше* (мј. хајте) ГП₃₂, *ӣрелади* (мј. прехлади) ГП₅₀, *'ајг* (мј. хајде) ГП₁₁₃, *ӣаз*' (мј. пази) П₁₂₀, *љѣб* (мј. хљеб) С₇, *'ајге* (мј. хајде) С₂₄, *'ајше* (мј. хајте) С₂₈, *бјежмо* (мј. бјежимо) С₃₁, *а џе* (мј. а гдје) С₄₈, *'оће* (мј. хоће) С₂₈, *'оћеш* (мј. хоћеш) С₇₈, *'ајгмо* (мј. хајдемо) С₁₀₄, *може бӣи*' (мј. може бити) С₅₉, *чек* (мј. чекај) ГП₁₇

открива да је Душан Костић радио и локални колорит сликајући локалне догађаје и његове учеснике. Велики проценат дијалектизама на фонетском, фонолошком, морфонолошком, морфолошком и син-

таксичком нивоу показује нам очигледно да се ради о пишчевој намјери да колоризира средину сликајући њен менталитет, обичаје и навике.

Ван дијалога и дијалекатскога контекста директна веза Костићева језика с дијалектом је у ограниченој употреби локалне лексике гдје се фонетско-фонолошке, морфонолошке и морфолошке дијалекатске особине могу пратити, углавном, у елизијама типа: *нек', ал', ил', њаз'мо, бјеж'мо, нос'мо, радиш', носии', чек', ...* и сугласничким супституцијама:

цандаре ГП₄₆, *шљемовима* ГП₄₈, ⁴⁹, *шљем* ГП₇₅, ⁹⁴, *каву* ГП₈₁, *демицане* ГП₈₁, *кихање* ГП₉₉, *кавани* ГП₁₂₄, *луђачки* С₃₉, *смейљшиши* С₅₆, *сйошшињак* ГП₂₁.

Костићева лексика врло је слојевита и чине је: 1) општесрпскохрватске ријечи, 2) дијалекатске (ако се о дијалектизму у лексички уопште може говорити), 3) ријечи стране провенијенције и 4) оригинална пишчева лексичка остварења.

Општесрпскохрватска лексика у прози Душана Костића онај је лексички нуклеус везан за стандардни српскохрватски са граматичком структуром карактеристичан за нормативни језик. У овом лексичком слоју, који такође највећим дијелом учествује у изградњи Костићева прозног дјела, истиче се један подслој више својствен за југоисточни тип стандардног српскохрватског језика. У дјелу Душана Костића чешће су, на примјер, ријечи: *друм* него *џуш*, *цада* него *цесџа*, а затим се јављају ријечи: *јомужа*, *џандарија*, *врџнуши*, *обну се*, *џреџао...*, специфичне само за југоисточно подручје српскохрватске језичке територије.

На дијалекатском нивоу у језику Душана Костића истичу се два слоја: 1) дијалекатски елементи својствени црногорским народним говорима, углавном говорима Васојевића, па затим мање-више и сусједним црногорским говорима, ширих су размјера у прози Душана Костића. Неке општепознате ријечи упућују на везу писца са конкретном локалном основом:

бленеш С₆, *искамчиш* С₆, *залуд* С₁₀, *сџрмекну* С₁₂, *џресамићени* С₁₃, *кљусине* С₁₃, *мал* С₁₈, *замајала* С₂₀, *шиџрџуља* С₂₀, *џреџаде* С₂₁, *врнуши* С₁₉, *збијеџ* С₄₄, *снивану* С₅₂, *ђиши* С₆₃, *забасао* С₆₄, *доцкан* С₆₄, *љосну* С₇₂, *обрну* С₇₇, *коџур* С₉₁, *цркоџина* С₉₂...

и 2) дијалекатски лексички слој који повезује говорно подручје Душана Костића са косовско-ресавским говорима. Разумљиво је присуство овога лексичкога слоја у прози Душана Костића. С једне стране, Душан Костић је провео дио свога раднога вијека и у Пећи, а с друге стране косовско-ресавски говори су гранични говори с Васојевићима, па је присуство језичких елемената с једне и с

друге стране сасвим обично и нормално. А све то опет говори о генетској вези говора Васојевића и косовско-ресавских говора.

Пошто речник није могуће нормирати лексичким језичким средствима, као што се то граматика нормира граматичким средствима,⁴ у језику Душана Костића присутна је дијалекатска лексика само на нивоу фонетско-фонолошких, морфонолошких и морфолошких елемената у њој. Такве су лексичке јединице у језику Душана Костића:

1) гдје је гласовна секвенца *ao* у облицима радног глагоског пријјева мушког рода или у неким другим ријечима сведена на *-o*: *црко* C₆₆, *ко* C₆₆, 81x2, 94, ГП₄₅, ...

2) са ијекавским рефлексом јата у неким ријечима типа: *џријехове* ГП₆₆, *џорјело* ГП₅₇,...

3) са суперијекавизмама: *руковијетѝи* C₁₀₄,...

4) са одређеним сугласничким супституцијама: *кавана* ГП_{124x2},...

5) са карактеристичним морфолошким формама: а) дуге множине - *каишеви* C₁₃ и необичним множинским формама - *жангарми* ГП₁₉,...; б) с глаголским дериватима, односно са посебним облицима инфиксације - *ѝоѝребује* ГП₄₃ и необичним глаголским облицима - *осврѝе* ГП₄₃; в) с предлошким формама - *су чим ѝеш* C₂₉ и *ѝовише школе* ГП₄₉. И тако даље.

Ни језик Душана Костића, као ни језик других писаца са истог говорног подручја, није лишен туђих лексичких наноса. Њих има од више врста, и то: 1) романских / *ѝинија* C₁₆₂, 2) оријентално-турских / *шенлук* C₁₆₇ и сл. 3) германских / *шиндра* C₁₆₂ и 4) словенизама / *ваисѝину* C₁₆₂ / и сл.

Слој ријечи стране провенијенције у језику Душана Костића није дошао утицајем страних језика на језик нашега писца. То су ријечи које су се већ биле одомаћиле у црногорским народним говорима или пак само у говорима Васојевића као једном сегменту тих говора. То више нијесу туђице, стране ријечи, оне су то само по поријеклу, али су одомаћене у народним говорима и ријечи су из народа. Све су оне, дакле, из народних говора, а тамо су или да употпуне празнину у народном рјечнику или се јављају као замјена у недостатку властитих ријечи за одомаћене појмове.

И у једном и у другом случају, у језику Душана Костића јављају се у циљу карактеризације личности у роману, па су у језику Душана Костића прозе неизбјежне.

У језику Душана Костића има подоста романизама, и то углавном ријечи из италијанскога језика: *Бархаса* C₁₆₂, *ѝинија* C₁₆₂, *шкољ* C₁₆₂ и сл.

Разумљиво је што у језику Душана Костића има и турцизама: *башибозлук* C₁₆₂, *дурбин* C₇₈, *цевай* C₁₆₂, *мал* C₁₆₂, *калдрма* C₆₂, *шен-*

⁴ Едвард Станкијевич, *Лингвистѝика и изучавање ѝјесничкоѝ језика.- "Савременик"*, Београд, 1972, бр. 2, стр. 203-214.

лук С₁₆₂. То је, иначе, језички слој који се наметнуо већем дијелу наше језичке територије - негдје мање, негдје више, што је зависило од масовности исламизације, или, пак, од изразитијег присуства турске власти. Поред лексичких јединица ове провенијенције, има ријечи са само њиховом основом, а нашим наставком, или, пак, са само њиховим творбеним морфемом, а нашом основом и сл.

Оригинална пишчева лексичка остварења одговарају устаљеним моделима творбе у нашем савременом стандардном језику.

Снага и моћ језика Душана Костића огледа се, дакле, у ширини његове језичке основе и у његовом изванредном избору и разноврсности језичких извора. Гради он на основу свега тога јединствен граматички систем. Његов граматички систем уклапа се у такав систем стандардног језика, али и обухвата облике познате Вукову језику, језику народних умотворина и црногорским народним говорима, говорима Васојевића у првом реду.

Богат инвентар временских и начинских глаголских облика и њихова синтаксичка синонимика дају снагу и моћ језику Душана Костића, а његов креативан приступ језику огледа се и у најразноврснијим језичко-стилским нијансирањима.

Основно обиљежје Костићеве реченице је краткоћа и језгровитост. Динамичност постиже понављањем појединих реченичних дјелова. У конгруенцији не оступа од стандарда. У цјелини, његов језик одаје изграђен књижевни језик Вукова типа с истакнутим особинама који карактеришу стандардни језик данашњег времена. Језички израз му је једноставан и јасан са строгом селекцијом језичких феномена. Углађен је и рађен на основама Вукове језичке норме која је прихваћена, његована и усавршавана у XIX и XX вијеку, посебно у дјелима наших данашњих писаца.⁵

Branislav Ostojić

SOURCES AND POWER OF THE LANGUAGE IN PROSE BY DUŠAN KOSTIĆ

Summary

Two basic and a few minor language strata in prose text by Dušan Kostić are considered in this paper. Predominating role belongs to literary linguistic stratum, significantly minor are the dialect's deposits with individual spots from children's and soldiers' language. Stratified character of his language is magnified by presence of Romanisms, Germanisms and Turcisms. In this way stratified language of Dušan Kostić's prose, is in fact, a clasp in the continuity of Vuk's literary language and by its greatest part it is in the limits of literary linguistic norms. That is a complete language of Vuk's type with pointed properties characterizing standard language of current time.

⁵ Д. Јовић, *Језички систем и његова граматика*. - Београд, 1985, 105-125.